

ЛІТОПИСНІ СВДЧЕННЯ ПРО ЗАСНУВАННЯ МІСТА ВОЛОДИМИРА НАПРИКІНЦІ X СТОЛІТТЯ: ВОЛОДИМИР НА ЛУЗІ ЧИ ВЛАДІМІР НА КЛЯЗЬМІ?

Літописи не подають однозначної відповіді на питання про початки одного зі столичних міст Волині – Володимира й витоки його просторової та планувальної еволюції. Суперечки щодо достовірності літописних повідомлень про заснування міста, які не вщухають і досі, негативно позначаються на інтерпретації археологічних матеріалів, гальмують вивчення ранніх етапів не тільки планувально-просторового розвитку, а й історії загалом. У новітніх історично-урбаністичних дослідженнях ставиться наголос на тому, що “вирішальне значення для гіпотетичного з’ясування етапності в забудові княжого Володимира мають нині існуюча топографія міста з її своєрідним природним ландшафтом, більш деталізовані люстрації XVI–XVIII ст., матеріали сучасних археологічних досліджень, перші фіксаційні плани міста”¹. Усе ж, віддаючи належне важливості природно-ландшафтних характеристик та неминуче зовсім нових за походженням картографічних джерел, у пошуках початків столичного волинського гóрода свідчення літописів мають вирішальне значення. Якими б дискусійними не видавалися літописні перекази про заснування Володимира, вони, закономірно, вимагають ретельного розгляду.

Метою цієї публікації є комплексний аналіз літописних свідчень про заснування та елементи первісного розпланування Володимира, виділення первинних звісток, позбавлених пізніших нашарувань, їх аналіз у контексті ранньої історії Волинської землі.

У Повісті временних літ (далі – ПVL) гóрод Володимир вперше згадано під 988 р. у сюжеті про розподіл уділів між синами Володимира Святославовича. Того року хреститель Русі передав Володимир одному зі своїх синів – Всеволоду. За Лаврентіївським літописом початку XIV ст. (список 1377 р.) це повідомлення має такий вигляд: “...и посади Вѣшеслава в Новѣгородѣ. а Изаслава Полотѣськѣ. а Стѣполка Туровѣ. а Ярослава Ростовѣ. оумершю же старѣишему. Вѣшеславу Новѣгородѣ. посадиша Ярослава Новѣгородѣ. а Бориса Ростовѣ. а Глѣба Муромѣ. Стѣослава Деревѣхѣ. Всеволода Володимери. Мьстїи ва Тмуторокани”². Практично ідентичні тексти пропонують й інші спис-

¹ Ричков П. Просторова еволюція Володимира-Волинського: Від витоків до кінця XIX ст. // Архітектурна спадщина

Волині. Збірник наукових праць. – Рівне, 2012. – Вип. 3. – С. 105.

² Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі –

ки загальноруських літописних зведень, зокрема Радзивилівський початку XIII ст. (кінця XV ст.)³ та Іпатіївський кінця XIII ст. (списки не раніше початку XV ст.)⁴.

Крім цього скупого повідомлення, у деяких літописах збереглася значно ширша, хоча й суперечлива, датована 988–990 рр. звістка про заснування гóрода Володимира та будівництво церкви Успіння Пресвятої Богородиці, пов'язана з іменем князя Володимира Святославовича. Зіставлення цих різночасових текстів показує низку різночитань щодо локалізації Володимира. У різних літописах хрестителіві Русі приписують заснування Володимира в “Словенській” чи “Смоленській” землях, “Суздальській землі”, “Залеській землі” (докладніше див. далі). Іноді уточнено, що його збудовано на річці Клязьмі. Зважаючи на цю обставину, дискусія щодо локалізації літописного гóрода Володимира, заснованого на зламі 80–90-х років X ст., звузилася до питання, про котрий з двох Володимирів власне йдеться.

Володимир на Лузі чи Владімір на Клязьмі?

Про заснування Володимира саме на Волині вперше однозначно висловився ще Васілій Татіщев (1686–1750): *“О построении Владимира Манускрипты N. 1, 3 и 4. сказуютъ, что построень на Волини, или въ Червенской Руси, но въ другихъ не зная оного написали, якобы на Клязьмѣ, который отъ Георгія сына Мономахова построень, и есть доказательно, что его Симонъ въ 1175 г. пригородомъ Суздальскимъ именуетъ. На Волини же во Владимирѣ Епископія при Владимирѣ была, а на Клязьмѣ до Георгія нигдѣ не упоминается, особливо въ войне Мстислава съ Олгомъ естли бы былъ, то тобъ конечно надлежало мимо итти, и его упомянуть. Епископию же в бѣлорускомъ* никогда не было, Андрей первый хотѣлъ во Владимирѣ особую епархію учинить, въ чемъ ему какъ Митрополитъ Кіевскій, такъ и Патріархъ возпротивились, доказуя, что Владимиръ сей построень въ епархіи Ростовской и къ ней вовегда тотъ прѣдель принадлежалъ”*⁵.

Позиція В. Татіщева про заснування Владіміра щойно на початку XII ст. знайшла підтримку й у Миколая Карамзіна, який, цитуючи літописи, висловився доволі категорично: *“Въ Синодальной лѣтописи время Василія Темнаго (въ Библ. № 349, л. 224) и во многихъ другихъ новѣйшихъ сказано: “Мономахъ, правнукъ Великаго Князя Володимира, поставилъ градъ Володимиръ Залѣвскій въ Суздальской земли, и осыпая его смоль” (окружилъ валомъ) “и създа первую церковь св. Спаса, за 50 лѣтъ до Богородичина ставленія”. Ниже означено, что славная Владимірская Златоверхая церковь Богоматери совершена въ 1166 году: Следственно Мономахъ основалъ городъ*

ПСРЛ). – Ленинград, 1926. – Т. 1, вып. 1: Повесть временных лет. – Стб. 121.

³ Радзивиловская летопись // ПСРЛ. – Ленинград, 1989. – Т. 38. – С. 55.

⁴ Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 105–106.

* У XV–XVII ст. термін “Біла Русь” найчастіше застосовувався до Московської держави.

⁵ Татищев В. История российская с самых древнейших времен. – Москва, 1773. – Кн. 2. – С. 412–413, прим. 196.

*Владимиръ въ 1116. Но въ Харатейныхъ и другихъ лѣтописяхъ относится построение сей церкви къ 1160 году*⁶.

Те, що засновником Владіміра В. Татіщев вважав не Володимира Мономаха (*1053–†1125), а його сина Юрія Довгорукого (*1090–†1157) пояснюється не цілком прозорим формулюванням початку цитованого в М. Карамзіна літописного фрагмента, який дає підстави для обох трактувань. В одній зі статей, що передують Комісійному спису Новгородського першого літопису, читаємо: *“Сынъ Володимеровъ Мономахъ, правнук великого князя Владимира. Сии поставил град Володимеръ Залешьскый в Суждальской земле...”*⁷.

Дещо відкориговані звістки про побудову міста Владіміра зусиллями саме Володимира Мономаха є й у літописі Авраамки та Львовському літописі. Що Володимир Святославович заснував гóрод Володимир у Словенській землі укладач літопису Авраамки повідомив під 989 (6497) р.⁸ Під 1117 р. йдеться уже не про заснування тезоіменного города, а тільки спорудження у ньому церкви Спаса: *“Въ лѣта 6625. Прииде князь Володимеръ Мономахъ ис Киева въ Володимеръ градъ, и постави церковь камену святого Спаса, и поиде въ свой градъ Киевъ”*⁹. Обидві згадки присутні й у Львовському літописі, проте з тією різницею, що Володимир Святославович під 988 (6496) р. закладає город не у Словенській, а в Суздальській землі¹⁰, а під 1108 (6616) р. описано заснування того-ж Владіміра, але вже за Володимира Мономаха. Поява одного гóрода завдяки зусиллям двох володарів з хронологічним розривом у понад сто років була очевидною проблемою для літописця й вимагала додаткових пояснень: *“Въ лѣта 6616. ... Того же лѣта свершенъ бысть градъ Владимѣръ Залѣшскій Володимеромъ Мономахомъ, и созда въ немъ церковь камену святага Спаса, а заложилъ его бѣ преже Володимеръ Киевскій”*¹¹. В одному зі списків того ж літопису відчитуються виразні вагання: *“а заложилъ ... киевскій нѣтъ”*¹².

Узгоджуючи обидва аналізовані свідчення, укладач Супрасльського літопису об'єднав їх у недатованій вступній частині під назвою *“Сказание о вѣрныхъ святыхъ князеи руськихъ”*. Серед заслуг хрестителя Русі згадане й заснування міста Владіміра у Словенській землі на річці Клязьмі: *“Потомъ поиде в Словенскую землю, на реце на Клязмѣ постави город именемъ Владимир, во сее имя ветшано город и постави, и зборную церковъ святую Богородицю дрѣвяную, и спомъ осыпа, и стави церковь, и крести люди, и посади намѣсники, и иде в Киев. И минув много лѣтъ, и потомъ други приде князь Владимир Мономах ис Киева жь во Володимеръ град и постави церковъ камену святого Спаса у Златыхъ вратъ, а самъ поиде в Киев”*¹³.

⁶ Карамзин Н. История государства Российского. – Санктпетербург, 1818. – С. 166, 134, прим. 238.

⁷ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 467.

⁸ Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки // ПСРЛ. – Санкт-

Петербург, 1899. – Т. 16. – Стб. 39.

⁹ Там же. – Стб. 43.

¹⁰ Львовская летопись // ПСРЛ. – Санкт-Петербург 1910. – Т. 20 (первая половина), ч. 1. – С. 82.

¹¹ Там же. – С. 103.

¹² Там же. – Прим. 4.

¹³ Летописи белорусско-литовские // ПСРЛ. – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 36.

Незважаючи на принципову обставину, що на території Володіміра археологи не виявили культурного шару не те що X, а й навіть XI ст., цитовані літописні фрагменти й досі живлять патріотичні почуття краєзнавців та істориків Суздальщини. Витяги з літописів на користь його раннього датування найдокладніше проаналізовані у праці Олега Рапова, присвяченій християнізації Русі¹⁴. Його висновки стали важливим аргументом обґрунтування ідеї повторного святкування “ювілею” Володіміра¹⁵. Перший такий 850-літній ювілей, відзначений 1958 р., був прив’язаний до дати, що фігурує у Львовському літописі, де під 1108 (6616) р. вміщено згадку про заснування Володіміра за Володіміра Мономаха. Ідея про заснування міста в 990 р. за київського князя Володіміра Святославовича вилилася у розпорядження президента Бориса Єльцина від 10 серпня 1995 р. “Про відзначення вступу Володіміра в друге тисячоліття”¹⁶ й матеріалізувалася 2007 р. у кінному пам’ятнику хрестителеві Русі в міському парку. Поруч з парком, на Соборній площі вивищуєтьсяobelіск монумента на честь 850-річчя Володіміра як наочне підкреслення суперечностей щодо дати заснування міста.

Отож, назріла потреба проаналізувати найстарший пласт літописних повідомлень про заснування гóрода Володіміра заходами хрестителя Русі й простежити трансформації первинного тексту у пізніших, вторинних переказах.

Літописні повідомлення про заснування міста Володіміра в X ст.

Збережені свідчення про заснування Володіміра мають, очевидно, новгородське походження – передані за новгородським посередництвом. Чи не найраніше з відомих зафіксоване в Новгородському четвертому літописі (далі – Н4Л), який хронологічно є другим зі збережених, після Новгородського 1 літопису старшого зведення, й передує Новгородському 1 літопису молодшого зведення. Спільний для обох текст завершується 1428 р., який, на думку текстологів, близький до дати його формування. Повідомлення Н4Л є лаконічним й позбавленим низки деталей, доданих у пізніших літописах: “В лѣто 6496. И пришедѣ (Володімир Святославович – Ю. Д.) ис Кіева во Словенскую землю, и постави градъ в свое имя Володімеръ, и спомъ осыта, и церковь сборную святую Богородицю древяную постави, и вся люди крести Рускыя и намѣстници”¹⁷. Практично ідентичний текст відомий і за пізнішим новгородським літописом у списку Петра Дубровського, збереженим у копії XVII ст., що включає новгородське літописне зведення XVI ст., доведене до 1539 р.: “В лѣто 6496. И пришед ис Кіева во Словенскую землю, и поста-

¹⁴ Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства. – Москва, 1998. – С. 269–284.

¹⁵ Дискусію щодо дати заснування Володіміра див.: К вопросу о дате основания г. Володіміра. Сб. статей / Под ред. С. В. Шевченко. – Володімир, 1992. – 44 с. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.russiancity.ru/books/b82.htm>.

¹⁶ Распоряжение Президента Российской Федерации “О праздновании вступления города Володіміра во второе тысячелетие». – 10 августа 1995 г. – № 374-рп. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://giod.consultant.ru/page.aspx?1;1131961>.

¹⁷ Новгородская четвертая летопись // ПСРЛ. – Москва, 2000. – Т. 4, ч. 1. – С. 90.

*ви градъ во имя Володимеръ, и спом осыпа, и ц(е)рк(о)въ соборную с(вя)ту(ю) Б(о)городицю древяную постави, и вси люди крести руския и намѣсници*¹⁸.

З цитованих текстів довідуємося про наступні звершення Володимира Святославовича:

- заснував у “Словенській землі” гóрод, назвавши його в своє ім’я Володимиром;
- оточив город оборонним валом (“спом осыпа”);
- збудував дерев’яну соборну церкву Богородиці (очевидно, у гóроді, в межах згаданого валу).
- хрестив руських людей та намісників.

Останній пункт цього переліку зберіг важливу вказівку, яку непросто пояснити однозначно. Згадка про хрещення намісників може бути свідченням існування населеного пункту, який мав передувати новозаснованому гóроду. Інакше доводилося б припустити, що Володимир спершу призначив намісників-язичників, а вже потім їх охрестив. Якщо йшлося про навернення руської людності у всій “Словенській землі”, то літописець міг повідомити й про намісників інших існуючих на той час градів. Подив викликає і назва землі, у якій відбувалися викладені події. “Словенську землю”, де збудовано гóрод Володимир, аж ніяк не можна ототожнювати з Новгородською землею. Адже гóрода з такою назвою у ній не існувало, що для новгородських книжників було очевидним.

Обидві суперечливі вказівки – як про хрещення намісників, так і про назву землі – спонукали пізніших компіляторів вносити до тексту корективи. Так, звістка про хрещення посадників зазнала змін у тексті літописного збірника, відомого як літопис Авраамки, основа якого датується кінцем 60-х – початком 70-х років XV ст. і вважається складеною на основі Н4Л. “В лѣто 6497. И потомъ пришедъ изъ Киева въ Словенскую землю. И постави градъ въ свое имя Володимеръ, и постави церковь древяную святую Богородицу съборную, и спомъ осыпа, и люди крести, и намѣстники посади, и прииде въ Киевъ”¹⁹. Тут згадано винятково хрещення населення (“людей”), натомість намісників Володимир вже не хрестить, а “посади”. Практично тотожний виклад зі заміною звістки про хрещення посадників на їх призначення через додавання слова “посади” є й у скороченому літописі (близькому за складом до Н4Л), вміщеному в Супрасльському літописному збірнику першої половини XVI ст.²⁰

Первинна згадка про хрещення посадників, а не їх призначення фігурує також у Софійському першому літописі (далі – С1Л) старшого зведення, пов’язаному з Н4Л спільним протографом – новгородським зведенням початку XV ст. Якщо Н4Л ліг в основу ряду новгородських літописів, то С1Л започаткував московське літописання другої половини XV і XVI ст. У порівнянні з Н4Л, аналізований уривок С1Л принципово відрізняється локалізацією новозбудованого Володимира не в Словенській, а в Смоленській землі: “Пришедъ ис Киева въ Смоленскую землю и постави градъ въ свое имя

¹⁸ Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского // ПСРЛ. – Москва, 2004. – Т. 43. – С. 43.

¹⁹ Летописный сборник, именуемый

летописью Авраамки. – Стб. 39.

²⁰ Супрасльская рукопись содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи. – Москва, 1836. – С. 10.

*Владимеръ, и спомъ осыпа, и ц(е)рк(о)въ С(вя)тую Богороди)цю зборную древяну постави, и вси люди кр(е)сти рускыя и намѣстнѣци*²¹. Причини, що спонукали укладача СЛ вмістити Володимир саме в Смоленській землі, пояснити непросто. Зауважимо тільки, що згадка про Смоленську землю найбільше присутня саме в північноросійській літописній традиції. Започатковане в СЛ відсилання до Смоленської, а не Словенської землі дослівно збережене у Вологодсько-Пермському літописі, складеному вже на початку XVI ст.: *“В лѣто 6496. Пришед ис Киева в Смоленскую землю и постави град въ свое имя Владимеръ, и спомъ осыпа, и церковь зборную святую Богородицю древяну постави, и вся люди крести Русския и намѣстники*”²².

Присутня ця тема й у північноросійських скорочених літописних зведеннях (СЛЗ) кінця XV ст. У СЛЗ 1493 р. Володимир хрестить як Смоленську, так і Суздальську землі: *“В лѣто 498. Иде Володимеръ въ Соуздальскую землю, въ Смоленскую землю, и тамо крести всѣ тѣ земли и заложи тамо въ свое имя градъ Володимер на рѣцѣ Клязмѣ, спомъ осыпа и церковь в нем постави дрѣвяну Оупсения святыя Богородица, и вся люди крести*”²³. Це поєднання можна трактувати своєрідним ваганням компілятора. Він вважав за потрібне зберегти вказівку протографа на Смоленщину, проте додав ідентифікацію міста з Владіміром на Клязьмі в Суздальській землі. У СЛЗ 1495 р. відсутнє відсилання до хрещення Суздальщини, проте з нею ототожнено згадану Смоленщину й саме до останньої прив'язано Владімір: *“В лѣто 498. Иде Володимеръ въ въ Смоленскую землю, и тамо крести всѣ тѣ земли, и заложи тамо въ свое имя град Володимеръ на рѣцѣ на Клязмѣ, спомъ осыпа и церковь в немъ постави древяноу Оупение святыя Богородица, и вся люди крести*”²⁴.

Звістка про заснування міста Володимира в Смоленській землі є також у Холмогорському літописі XVI ст. (список XVII ст.): *“В лето 6497. ... Пришед князь Владимир ис Киева в Смоленскую землю, постави град в свое имя Владимир и церковь Пречистую древяну постави*”²⁵. Укладач Устюзького літопису XVI ст. (списки XVII ст.) локалізував новозбудований Володимир на річці Клязьмі в Словенській землі²⁶. А за Вологодським літописом кінця XVII ст. Володимир Святославович будував град у Суздальській землі²⁷.

У викладі Супрасльського літопису, який є найповнішим списком другої редакції білорусько-литовського літопису 1446 р., Володимир Святославович заснував у Словенській землі *“во свое имя ветшано”* город, локалізований на Клязьмі. Посадників князь не хрестив, а призначив²⁸.

Книжники північно-східних земель кінця XV–XVI ст. практично одностайно пов'язували Володимир X ст. з Суздальською (Заліською) зем-

²¹ Софийская первая летопись старшего извода // ПСРЛ. – Москва, 2000. – Т. 6, вып. 1. – Стб. 105.

²² Вологодско-Пермская летопись // ПСРЛ. – Москва; Ленинград, 1959. – Т. 26. – С. 31.

²³ Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды XV века // ПСРЛ. – Москва; Ленинград, 1962. – Т. 27. – С. 215.

²⁴ Там же. – С. 314.

²⁵ Холмогорская летопись // ПСРЛ. – Ленинград, 1977. – Т. 33. – С. 29.

²⁶ Устюжские и Вологодские летописи XVI–XVIII веков // ПСРЛ. – Ленинград, 1982. – Т. 37. – С. 25, 64.

²⁷ Там же. – С. 161.

²⁸ Летописи белорусско-литовские. – С. 36.

лею. Звістки про хрещення посадників або відсутні, або ж з'являється уточнення, що їх хрестили по всій землі. Варто згрупувати такі приклади, виділяючи свідчення про локалізацію новозбудованого гóрода (1) та сюжет про посадників (2):

Ермолінський літопис XV ст.²⁹: 1) у Суздальській землі, на річці Клязьмі; 2) посадники не згадані.

Московське зведення XV ст. за Ермітажним списком (рукопис XVII ст.)³⁰: 1) у Суздальській землі; 2) намісників хрестив по всій землі.

Типографський літопис XV ст. за списком XVI ст.³¹: 1) у Суздальській землі; 2) намісників хрестив по всій землі.

Літописне зведення 1497 р.³²: 1) у Суздальській землі, на річці Клязьмі; 2) посадники не згадані.

Літописне зведення 1518 р.³³: 1) у Суздальській землі, на річці Клязьмі; 2) посадники не згадані.

Владимірський літописець XVI ст.³⁴: 1) у Заліській землі; 2) посадники не згадані.

Короткий Владимирський літописець XVI ст.³⁵: 1) у Заліській землі; 2) посадники не згадані.

Львовський літопис XVI ст.³⁶: 1) у Суздальській землі; 2) посадники не згадані; 3) церква не згадана.

Тверський літопис XVI ст. (список XVII ст.)³⁷: 1) у Слов'янській землі, країні Заліській, Суздальській області й Ростовській; 2) посадників хрестив по всій землі.

Воскресенський літопис XVI ст.³⁸: 1) у Суздальській землі; 2) намісників хрестив по всій землі.

Никоновський літопис другої чверті XVI ст.³⁹: 1) у Суздальській землі, на річці Клязьмі; 2) посадники не згадані.

Отже, аналіз літописних повідомлень про те, як Володимир Святославович заснував гóрод *“во свое имя Володимеръ”* наочно засвідчує вторинність локалізації міста у Суздальській землі. Найраніші відомі літописи – Н4Л (похідними від якого є ряд новгородських літописів) та С1Л (ліг в основу московського літописання другої половини XV–XVI ст.) – не мають згадок про Суздальську чи Заліську землю й не співвідносять місто з річкою Клязьмою. Незважаючи на походження цих літописів, як вважається,

²⁹ Ермолинская летопись // ПСРЛ. – С.-Петербург, 1910. – Т. 23. – С. 15.

³⁰ Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. – Москва; Ленинград, 1949. – Т. 25. – С. 365.

³¹ Типографская летопись // ПСРЛ. – Петроград, 1921. – Т. 24. – С. 39.

³² Летописный свод 1497 г. // ПСРЛ. – Москва; Ленинград, 1963. – Т. 28. – С. 18.

³³ Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись) // ПСРЛ. – Т. 28. – С. 172.

³⁴ Владимирский летописец // ПСРЛ. –

Москва, 1965. – Т. 30. – С. 37.

³⁵ Летописец Руския земля // *Тихомиров М. Н.* Русское летописание. – Москва, 1979. – С. 185.

³⁶ Львовская летопись. – С. 82.

³⁷ Тверской сборник // ПСРЛ. – Москва, 1965. – Т. 15. – Стб. 113–114.

³⁸ Летопись по Воскресенскому списку // ПСРЛ. – Санктпетербург, 1856. – Т. 7. – С. 313.

³⁹ Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // ПСРЛ. – Москва, 2000. – Т. 9. – С. 64.

від єдиного протографу, вони розходяться у визначенні території, де христитель Русі заснував город Володимир. За Н4Л місто збудовано в Словенській землі, а в С1Л вказано землю Смоленську.

Пізніші компілятори користали з обох джерел, пристосовуючи їх до початків Владіміра. Укладачі деяких літописів видають нерозуміння та розгубленість, згадуючи поруч як Смоленську, так і Суздальську землі й розташовуючи Володимир X ст. на Клязьмі на Смоленщині. У намаганні пов'язати заснування Володимира з Суздальщиною останню ототожнено зі Словенською землею, трансформуючи її на географічно нейтральну "слов'янську" тощо.

Впадають у вічі й спроби узгодити повідомлення про заснування одноіменних градів заходами князів Володимира Святославовича та Володимира Мономаха. Якщо в пізніших новгородських та північноросійських літописах присутні якісь вагання та прочитуються спроби поєднати свідчення протографів про Володимир X ст. зі знаннями про город на річці Клязьмі, то питома московська літописна традиція послідовно безапеляційна. Вона відкидає будь-які географічні альтернативи, а город князя Володимира рішуче локалізує у Ростово-Суздальській (Залській) землі.

Так Владімір отримує двох засновників, а повідомлення, що Володимир Мономах заклав город на річці Клязьмі, підкріплює уточнення: "заложилъ его бѣ преже Володимеръ Кіевскій"⁴⁰. Можна допустити і таку можливість, за умови, що це були автономні дільниці з окремими периметрами оборонних укріплень, споруджених зі столітньою різницею у часі. Нагадаємо хоча б "город Володимира" та "город Ярослава" як послідовно зведені частини Києва. Заснування нової дільниці Києва за часів Володимира Святославовича стверджує Супрасльський літопис: "...А сам сѣде в Кіевѣ и в прочих градѣх. И заложилъ град Кіевъ большіи..."⁴¹. Дотичне до цього повідомлення раніше свідчення знаходимо в Іпатіївському літописі: "В лѣтѣ .ѳ. ѿв. (6552 – 1044) Выгребена быста. ѿ княза Ярополкъ. и Олегъ. сѣа Сѣославъ. и крѣтиша кости ею. и положи я въ цркви стѣя Бѣа в Володимѣри"⁴². Йдеться, очевидно, про перепоховання останків дядьків князя Ярослава Володимировича у великокняжій усипальниці – Десятинній церкві, розташованій у межах "города Володимира", що й наголошено промовистою фразою "въ цркви стѣя Бѣа в Володимѣри"⁴³.

Літописи повідомляють і про заснування "города Ярослава: "Въ лѣтѣ .ѳ. ѿв. (6545 – 1037). Заложилъ Ярославъ. городъ великыи Кіевъ. оу негоже града врата суть златая..."⁴⁴. У пізніших літописах з'являється навіть порівняльна характеристика обох градів: "Въ лѣто 6525. ... Заложилъ Ярославъ градъ Кіевъ, болѣ прѣваго..."⁴⁵. Важливо, що кожен з цих етапів розбудови Києва та його оборонних ліній верифікує археологія. А от заснування города на

⁴⁰ Львовская летопись. – С. 103.

⁴¹ Летописи белорусско-литовские. – С. 22.

⁴² Ипатьевская летопись. – Стб. 143.

⁴³ Мокеев Г. А. Три Владимира // Новая книга. – 1998. – № 7. – С. 44–48. – [Елек-

тронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.voskres.ru/school/3vladim.htm>.

⁴⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 139.

⁴⁵ Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – С. 75.

Клязьмі у Х ст., як уже була нагода зазначити, не знаходить жодного археологічного підтвердження.

До того ж, згадана фраза протографів Н4Л та С1Л *“и вся люди крести Рускыя и наместници”*, яку через нерозуміння або усували з пізніших текстів, або ж змінювали її зміст, може свідчити й про існування гóрода (де й перебували “намісники”) ще до приходу Володимира Святославовича. Владіміра, на території якого немає культурного шару Х–ХІ ст., таке припущення, звичайно, не може стосуватися ніяк.

Доводиться визнати, що пізні літописні свідчення про заснування заходами князя Володимира Святославовича гóрода на Клязьмі, суперечні переказам Н4Л та С1Л, – не більше, ніж патріотичне намагання новіших книжників узгодити текст протографа з відомими географічними реаліями Московської держави. Розвиваючи подібний “патріотичний порив” та обгрунтовуючи 1000-літній ювілей Владіміра, сучасні російські автори навіть готові стверджувати: *“Не является неопровержимым аргументом поздней датировки основания Владимира и то обстоятельство, что в городе не найден культурный слой X–XI веков, – археологически не подтверждены многие древние города”*⁴⁶.

“Словенська” та “Смоленська” земля літописних повідомлень про заснування міста Володимира в Х ст.

Пояснення літописних назв землі, у якій князь Володимир Святославович заснував *“градъ въ свое имя”*, виступає важливою передумовою локалізації гóрода Володимира Х ст. Щодо цього розходяться уже тексти початку XV ст., в основі яких лежить один протограф. У Н4Л йдеться про “Словенську землю”, натомість С1Л уже називає її “Смоленською”. Чи не єдина спроба знайти пояснення такому “різноголоссю” належить О. Рапову, який зауважив: *“Несколько смущает примененный летописцем термин “Словенская земля”. Однако следует учитывать то обстоятельство, что словене действительно населяли наряду с кривичами и мерей Ростово-Суздальскую область и, в частности, знаменитое суздальское ополье”*⁴⁷. Далі, відликаючись до розмірковувань Валентина Седова з приводу напрямків слов'янської колонізації Волзько-Окського межиріччя, дослідник ствердив, що в IX – на початку ХІ ст. *“имело место лишь проникновение небольших изолированных групп кривичей. В то же время со стороны Новгородской земли через бассейн Мологи в срединные области междуречья Волги и Клязьмы хлынул значительный поток переселенцев”*. Відтак підсумовано: *“Таким образом, словене занимали в Ростово-Суздальской области доминирующее положение. Отсюда и ее название: “Словенская земля”*⁴⁸.

Проте ця археологічна аргументація має очевидні вади. Цитуючи В. Седова, О. Рапов не догледів його важливого зауваження, що новгородські “словене” далеко не однорідні за походженням: *“Кроме пришлых*

⁴⁶ Гордеев С. О времени основания города Владимира // К вопросу о дате... – С. 41.

⁴⁷ Рапов О. М. Русская церковь... – С. 270.

⁴⁸ Там же.

носителей славянского языка, в составе новгородцев был значительный процент местного финского населения. И это прекрасно иллюстрируют Ярославские курганные могильники. Среди погребений в этих курганах выделяются финские захоронения, которые составляют весьма значительный процент"⁴⁹. Тому погляд О. Рапова, нібито словени займали в Ростово-Суздальській області домінуюче положення, фактично є науковим перебільшенням.

Важливіше інше: географічний світогляд книжників аж ніяк не залежав від археологічних узагальнень кінця ХХ ст., а формувався, переважно, на підставі свідчень відомого їм кола писемних пам'яток. Джерелом географічної інформації для літописця здебільшого були протографи використаних літописів. Так орієнтиром території словен виступає сам Новгород: "а Словѣне въ Новѣградѣ свое"⁵⁰, кривичі "Сѣдять вверху по Волзѣ, и вверху по Двинѣ и вверху Днѣпра. Ихъ же градъ есть Смоленскъ"⁵¹. Промовистим є й етнімічний перелік з території майбутньої Ростово-Суздальської землі: "А на Бѣлѣзерѣ сѣдять Веси, а на Ростовскомъ езерѣ Меря, а на Клецинѣ езерѣ сѣдять Меря же; а по Оцѣ рѣцѣ, идѣже вошла въ Волгу, сѣдять: Муroma языкъ свой, Мещера свой, Мордва свой, Черемиса свой"⁵². Їх об'єднано фразою "а се суть иніи языци". Отже, територія Ростово-Суздальщини як у ранній, так і в пізньолітописній традиції ніколи не називалася "Словенською землею". Саме тому московські книжники послідовно й змінювали "Словенську землю" на "Суздальську", "Ростовську" чи "Заліську" й демонстративно прив'язували до р. Клязьми.

З цим погодився й О. Рапов, пояснюючи причини побутування назви "Смоленська земля". Вважаючи її вторинною й коментуючи появу в літописах другої половини XV–XVI ст., він писав: "В некоторых летописях (например, в сокращенном летописном своде 1495 г., в Вологодско-Пермской летописи, в Русском хронографе) вместо "Словенская" стоит "Смоленская". Ясно, что создатели этих памятников не смогли разобраться в древней терминологии. По всей вероятности, они уже не понимали названия "Словенская земля" и заменили его более понятным для них этнонимом"⁵³. Проте, здебільшого, автори кінця XV–XVI ст. відкидали обидві ранні назви як неактуальні.

Залучення терміна "Смоленська земля" виходило з істотної історичної підстави. Так, Олексій Шахматов, підкріплюючи власний здогад про колонізацію області мері зусиллями саме кривичів, відкликався до свідчення Уставної грамоти 1150 р. князя Ростислава Мстиславовича для Смоленської єпископії. Згідно з її преказом, Суздаль та його володіння платили данину Смоленську⁵⁴: "Суждали залѣсская дѣн., аже воротить Гюрги, а что будетъ въ ней, с тоѣ Сѣѣи Бѣѣи десятина"⁵⁵. Існування такої данини свідчило про давнє

⁴⁹ Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII веках. – Москва, 1982. – С. 188.

⁵⁰ Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – С. 4.

⁵¹ Там же.

⁵² Там же.

⁵³ Рапов О. М. Русская церковь. – С. 271.

⁵⁴ Шахматов А. А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей. – Санкт-Петербург, 1899. – С. 16.

⁵⁵ Уставная грамота князя Ростислава, подтвердительная грамота епископа Мануила 1150 г. и дополнительная грамота // Смоленские грамоты XIII–XIV веков / Под ред. Р. И. Аванесова. – Москва, 1963. – С. 77.

підпорядкування суздальських володінь Смоленську (кривичам), що й покликана ствердити фраза про будівництво Володимира в “Смоленській землі”.

Появу цього смоленського акценту можна обережно пов'язати з діяльністю митрополита Герасима (*1435). Москвитин з походження, він між 1417 та 1433 рр. очолював Смоленську єпископську кафедру, а восени 1433 р. відбув до Константинополя, звідкіля повернувся наступного року вже в митрополичому сані. Поставлений “на всю Руську землю”, новий митрополит внаслідок московських усобиць зупинився у Смоленську. Через два роки князь Свидригайло за звинуваченням у співпраці зі своїм противником – князем Сигизмундом Кейстутовичем його стратив. “Смоленський епізод” може бути й відображенням вцілілого у відредагованих текстах переказу реальної історичної ситуації, зафіксованої у найдавнішому літописанні. Водночас немає підстав відкидати й можливість випадкової заміни при новішому редагуванні “Словенської” землі на “Смоленську”.

Крім того, О. Шахматов згадав також свідчення Воскресенського літопису за 1471 р., у якому прихильники московського князя на вічевому зібранні у Новгороді нагадували новгородцям походження московських великих князів від Рюрика й у переліку хрещених за Володимира Святославовича племен називали білозерську весь під її паралельною назвою – кривицька весь⁵⁶: *“А изначала отчина есмя тѣхъ великихъ князей, отъ первого великого князя нашего Рюрика, его же по своей воле взяла земля наша изъ Варягъ княземъ себѣи съ двѣма брати его; потомъ же правнукъ его князь Владимиръ крестися и всѣ земли наши крести: Рускую, и нашу Словѣнскую, и Мерску и Кривичскую весь, рекше Бѣлозерскую, и Муромъ, и Вятичи и прочая”*⁵⁷.

Білозерський край був московською територією, що безпосередньо межувала зі Словенською землею. Іменування білозерської всі кривицькою не тільки засвідчує словенсько-кривицький дуалізм новгородсько-московського прикордоння, а й пояснює причини, чому вжитий у СЛ термін “Смоленська земля” (кривицька) прижився саме в північноросійській літописній традиції.

На цій підставі можемо констатувати:

Термін “Словенська земля” застосовували передовсім новгородські книжники для окреслення території, де наприкінці X ст. Володимир Святославович заснував город, названий у своє ім'я Володимиром.

Цю назву, зафіксовану найраніше у Н4Л початку XV ст., можна прийняти за первісну.

Несприйняття назви “Словенська земля” у тогочасній та пізнішій літописній традиції виявилось через послідовне намагання замінити її іншими.

У СЛ, який походить від спільного з Н4Л протографа, зафіксовано паралельне функціонування назви “Смоленська земля”, походження якої є підстави пов'язувати з документально підтвердженою давньою даннicioю залежністю Суздальщини від Смоленського князівства.

⁵⁶ Шахматов А. А. К вопросу... – С. 15.

⁵⁷ Продолжение летописи по Воскре-

сенскому списку // ПСРЛ. – Санктпетербург, 1859. – Т. 8 – С. 160.

У літописах другої половини XV–XVI ст. – як обидва ранні – терміни “Словенська” та “Смоленська” змінювали на “Суздальська”, “Суздальська і Ростовська”, “Заліська” й додавали вказівку, згідно з якою Володимир Святославович заснував город саме на р. Клязьмі.

Зміни назви “Словенська земля” мали за мету пов’язати згадку про закладення Володимира в X ст. із однойменним городом на Клязьмі, заснованим на початку XII ст. заходами Володимира Мономаха, про що літописи зберегли паралельні свідчення.

З пізніших літописних компіляцій послідовно усували чи переінакшували присутню як в Н4Л, так і в С1Л згадку про хрещення посадників новозаснованого города, яка давала змогу допускати, що Володимир Святославович розбудовував вже існуючий населений пункт.

Усе це дає підстави твердити, що Суздальська (Заліська) версія пізньолітописної локалізації города Володимира Святославовича, заснованого “*въ свое имя*”, є “книжною гіпотезою”, спрямованою на вивищення та прославлення одноіменного города, збудованого більш ніж через століття по тому зусиллями Володимира Мономаха на тодішніх далекій північно-східній окраїні Київської держави. В основі цього намагання лежить очевидна потреба “належного заповнення” “порожнього” найдавнішого періоду виразно молодшої московської історії за посередництвом “зістарення” визнаного московською традицією своїм попередником Владіміра. Сучасні спроби обґрунтувати його 1000-літній ювілей ігнорують не тільки увесь комплекс літописних свідчень у їх непростому власному історичному розвитку, а й водночас демонстративно нехтують відсутністю археологічного підтвердження “потрібних” “ювілейних дат”.

“Словенська земля” в етнонімічних переліках ПВЛ

Єдино можливою альтернативою суздальської легенди заснування города Володимира в X ст. є версія волинська. Сформульована ще на початку XVIII ст. думка В. Татіщева, що в аналізованій літописній згадці йдеться про Володимира на Волині, вимагає прискіпливої уваги. Зі зрозумілих причин це питання залишилося поза науковими зацікавленнями новітньої російської медієвістики, проте й вітчизняні дослідники теж обійшли його увагою. І принциповим завданням, що вимагає першочергового з’ясування, є узгодження з волинськими реаліями літописного переказу про заснування Володимира у “Словенській землі”, віднотованого лаконічним й позбавленим пізніших нашарувань свідченням Н4Л. Оскільки в пізньолітописних трактуваннях сюжету про заснування города Володимира в X ст. саму його локалізацію у “Словенській землі” традиційно намагалися обійти чи переінакшити, розглянемо таку можливість насамперед з огляду літописної географії недатованої частини ПВЛ.

Уже зазначалося за викладом Никоновського літопису XVI ст., що територію майбутніх Ростово-Суздальської землі та Московського князівства зламу XV–XVI ст. літописець трактує неслов’янською. Укладач цього московського зведення, задалегідь наділеного значенням офіційного тлумачення історичних подій, не відступив від принципу Початкового зведення,

у якому основними географічними орієнтирами слугували гідроніми: *“на Бѣлѣ шзерѣ сѣдлатъ Вѣсь . а на Ростовѣ шзерѣ Меря а на Клецинѣ шзерѣ . сѣдлатъ мѣра же . а по шцѣ рѣцѣ кде втечетъ . въ Волгу языкъ свои Мурома . и Черемиси свои языкъ . и Мордва свои языкъ”*⁵⁸. Згадані автохтонні племена промовисто охарактеризовано фразою *“І се суть инии языцѣ . иже дань даю^т Руси”*⁵⁹. Цілком очевидно, що в цьому переліку не залишається місця для “Словенської землі”, де, згідно з пізнішими свідченнями, наприкінці X ст. Володимир Святославович заснував гóрод “в свое имя”.

Натомість у слов’янському переліку племен найбільше уваги приділено саме Волині: *“се бо токмо Словѣнскѣ языкъ в Русі . Полане Деревляне . Новгородѣци . Полочане . Дъръговичи . Сѣверо . Бужѣне . за^т сѣдлатъ по Бугу . послѣже не Волянѣне”*⁶⁰. Волинський Володимир згадано і в “Списку руських городів”, відомому під оригінальною назвою “А се имена всем градом Русским дальним и ближним” у літописах та збірниках XV–XVII ст.⁶¹ Як і в етнімічному переліку ПВЛ, р. Західний Буг у “Списку” також слугує гідронімічним орієнтиром: *“А се Волянскыи: Степань . На Горыни . Остро . Хороборь Луческ Великий на Стыре . Ивань . На Икве Кременець . Белз . Дубичи . Теребовль . Любно . Зудечев . Холм . Другобець . На реце Солонoi . Изборско . Львов Великий . Волянъ . На Бугу . Володимерь...”*⁶².

Слов’янськість Побужжя очевидна не тільки з археологічного, а й етнографічного та історичного огляду. Тому характеристика Волині терміном “Словенская земля” є цілком правомірною й не потребує додаткових обґрунтувань, як цього об’єктивно вимагали спроби пов’язати згадку про Володимир X ст. з територією Волго-Окського межиріччя. Присутність Волині в “словенському” списку етнімічного переліку ПВЛ дає поважні підстави, аби вважати, що аналізована звістка – *“И пришедъ (Володимир Святославович – Ю. Д.) ис Киева во Словенскую землю, и постави градъ в свое имя Володимеръ”*⁶³ – стосується саме Волині й не має нічого спільного з Ростово-Суздальською (Заліською) землею.

Літописна “Словенська земля” й волинська легенда про “славний град” Славоя

На підтвердження того, що старокиївський літописець називав Словенською землею саме Побужжя, варто пригадати низку інших важливих доказів. Найперше відзначимо не прокоментовану в історичній літературі згадку Іпатівського списку ПВЛ про *“землю волянскую”* (в інших списках фігурує – “словѣнская”, “словенская”, “словенська”), яку начебто захопили угорці за Карпатами, в Подунав’ї: *“и оустремишася чересь горы великыя . иже пр^озвашася горы Оугорскыя . и почаша воевати на ж^ивуцае ту . сѣдаху бо ту преже Словене . и Волохове . перяша землю Волянскую . по семъ же Оугре прогнаша Волохы . и наслѣдиша землю ту . и сѣдоша съ Словенъми . покоривше*

⁵⁸ Іпатьевская летопись. – Стб. 8.

⁵⁹ Там же. – Стб. 8–9.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ А се имена всем градом Русским

дальним и ближним // Тихомиров М. Н. Русское летописание. – С. 94–96.

⁶² Там же. – С. 95.

⁶³ Новгородская четвертая летопись. – С. 90.

я подъ сѧ. и ѿтолѧ прозвѧса землѧ Оугорьска"⁶⁴. Очевидно, запис про "землю волянскую" спершу стосувався подій, пов'язаних з нападом угрів білих саме на слов'янські землі Побужжя наприкінці VII ст. Важливо, що "земля Волинська" для літописця рівнозначна із землею "Словенською".

До того ж, описуючи городище давнього Волиня, на початку XIX ст. Зо-ріан Доленга-Ходаковський відзначив його характерну назву: "городъ Волянъ при устьѣ той же Гучвы, которого обширный вал, съ особеннымъ городком Словенскимъ, съ множествомъ могилъ внутри того вала и на восточной стороне Буга, видны по сію пору"⁶⁵. Назва "Словенський городок", закріплена за городищем давнього історичного головного гóрода Волинської землі, підтверджує думку про відображення у фразі "И пришедъ Киева во Словенскую землю" заснування Володимира саме у Волинській землі.

Не можна оминати й причини появи назви "Славутич" (пол. Sławęcin), закріпленої за передмістям сусіднього Грубешова, розташованого за 2 км на захід від Городка Надбужного, на території якого збереглося городище літописного Волиня. Особливий інтерес викликають місцеві оповіді про походженням Славутина. Від заходу передмістя півколом охоплювало Грубешівське озеро, з яким співвідноситься легенда про загибель "славного міста" володаря Славова⁶⁶. За місцевими свідченнями, у римованій формі її розлого переповіда Казимира Вісьневська⁶⁷.

Привертають увагу сюжетні паралелі цієї волинської легенди з пізньолітописним новгородським текстом, відомим під назвою "Сказание о Словене и Русе и городе Словенске"⁶⁸. Вони дозволили припустити, що зафіксована на новгородському ґрунті історія про заснування та дворазове запусітіння града

⁶⁴ Повість временних літ. Міжрядкове співставлення і парадокс // Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. Корпус текстів. – Гарвард, 2003. – Т. 10, ч. 1 / Склав і відредагував Доналд Островскі. – С. 139.

⁶⁵ Доленга-Ходаковський З. Пути сообщения в древней России // Русский исторический сборник. – Москва, 1837. – Т. 1, кн. 1. – С. 10.

⁶⁶ Wiatrowski A. Dzieje Hrubieszowa w świetle źródeł, dokumentów i zabytków historycznych. – Hrubieszów, 1988. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.tnn.pl/tekst.php?id=34>.

⁶⁷ Podanie o Hrubieszowie i Sławęcinnie. Z rękopisu Kazimiera Wiśniewskiej // Współczesne podania ludowe / Wybór, wstęp i opracowanie M. Jesiów. – Lublin, 1982. – S. 17–21. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://osobliwosci.edu-seek.interklasa.pl/~grzesiog/podania.htm>.

⁶⁸ Попов А. Изборник славянских и русских сочинений и статей, входящих в

хронографы русской редакции (Приложение к обзору хронографов русской редакции). – Москва, 1869. – С. 442–447; Гиляров Ф. Предания русской начальной летописи. – Москва, 1878. – С. 15–23; Вилинбахов В. Б. Несколько замечаний о легендах Великого Новгорода и древнейших межславянских связях // Вестник Ленинградского университета. – Ленинград, 1963. – Серия 2: История, языкознание и литературоведение. – Вып. 3. – № 14. – С. 36–41; Гольдберг А. Л. Легендарная повесть XVII в. о древнейшей истории Руси // Вспомогательные исторические дисциплины. – Ленинград, 1982. – С. 50–63; Лаврентьев А. В., Турилов А. А. "Повесть о Словене и Русе" ("Сказание о Великом Словенске") о происхождении и ранней истории славян и Руси // Славяне и их соседи. Миф и история. Происхождение и ранняя история славян в общественном сознании русского средневековья и раннего Нового времени. Тезисы 15 конференции. – Москва, 1996. – С. 19–25; Буландин Д. М.,

Славенська відобразила реальні події, пов'язані з етапами функціонування Зимнівського городища VI–VII ст. в околицях Володимира⁶⁹. Зруйнування цього гóрода наприкінці VII ст. спричинило перенесення центру Словенської землі до недалекого Волиня, а звідти, вже в X ст., – до гóрода на Лузі, названого пізніше на честь князя Володимира Святославовича⁷⁰.

Яких посадників хрестив Володимир Святославович?

У літописному повідомленні про заснування міста Володимира у Словенській землі вказано також на хрещення намісників. Як можна здогадуватися, йшлося про “намісників” уже існуючого на той час гóрода: “*церковь сборную святую Богородицю деревяную постави, и вся люди крести Рускыя и намѣстници*”⁷¹. У цьому контексті варто привернути увагу до розташування збереженого досі (перебудованим) собору Успіння Богородиці у Володимирі поза межами дитинця. Найвірогідніше, збудована заходами князя Володимира Святославовича того ж посвячення церква-попередниця (очевидно, дерев'яна) знаходилася на тому ж місці.

Культурний шар X ст. простежено на всій території Володимира періоду його розквіту. Однак найщільніше були забудовані дитинець й Окольне місто. Відкриття на території давнього Спаського монастиря довели, що глиняний вал-платформа Окольного міста перекриває три будівельних горизонти X ст. Дослідження останніх років показали існування у середині X ст. на берегах Луги потужної системи поселень (гніздо поселень). Про розвиток на р. Лузі в другій половині X ст. значної поселенської агломерації свідчать і курганні могильники, що оточують її з усіх сторін⁷².

Територія, обведена валом навколо церкви Богородиці (пізнішого собору), є тільки пригородом старшого гóрода (дитинця) – його вали (класичне городище так званого “волинського типу”) збереглися досі. Отже, князь Володимир насправді розбудував уже існуючий гóрод і назвав його на свою честь – з огляду, як є підстави вважати, – на своє народження у недалеких Будятичах⁷³. Відтак цілком логічно сприймається й літописна звістка про хрещення намісників. На наш погляд, саме цей гóрод згадано географічним орієнтиром в описі походу княгині Ольги “к новугороду” 947 р. На волинську Лугу київська

Турилов А. А. Сказание о Словене и Русе // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Санкт-Петербург, 1998. – Вып. 3: XVII в. – Ч. 3: П–С. – С. 444–447.

⁶⁹ Див.: Ауліх В. В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VII століть у Західній Волині. – Київ, 1972; Тимощук Б. А. Соціальна сутність городища Зимно // Раннеславянский мир. Материалы и исследования. – Москва, 1990. – С. 151–157; Милян Т. Оборонні укріплення Зимнівського ранньосередньовічного городища // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2006. – Вып. 9. – С. 235–248.

⁷⁰ Діба Ю. “Словенська земля” літописних повідомлень про заснування “Володимира”: до волинського походження новгородських етногенетичних легенд // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. – Луцьк, 2013. – Вып. 9. – С. 93–113.

⁷¹ Новгородская четвертая летопись. – С. 90.

⁷² Терський С. В. Княже місто Володимир. – Львів, 2010. – С. 62–67; Його ж. Початки Володимира // Четверті “Ольжині читання”, Пліснеськ. 16 травня 2009 р. – Львів, 2010. – С. 36.

⁷³ Діба Ю. Історично-географічний контекст літописного повідомлення про

княгиня вирушила з метою облаштування західних кордонів Русі, зміщених після деревлянської війни аж до Західного Бугу. Літописна оповідь 947 р. відображає інкорпорацію Волинської землі до Київської держави й засвідчує існування на волинській Лузі Нового міста (Новгорода), який принаймні на століття випереджував заснування одноіменного міста на Волхові⁷⁴.

Наприкінці X ст. Володимир Святославович суттєво розширив місто на Лузі та назвав його *“въ свое имя Володимеръ”*. Тому літописні свідчення новгородського походження про заснування містом Володимира Святославовича міста у *“Словенській землі”* не мають нічого спільного з Суздальщиною, а стосуються Західної Волині.

Аналіз літописного сюжету підказує ще два міркування. Насамперед на конкретному вимовному прикладі показано досить безцеремонне втручання редакторів до давніх літописних текстів. Розглянутий епізод ще раз вказав на необхідність критичного сприйняття та ретельного вивчення викладу російської пізньолітописної традиції. Окремого наголошення заслуговує збереження автентичного переказу у найдавнішому новгородському літописанні. Новіші історично-мистецькі дослідження показали виведені зі спільної старокіївської основи найтісніші пов'язання українського та новгородського релігійного малярства перед московським завоюванням Новгороду⁷⁵, засвідчили збереження на новгородському ґрунті цінних переказів до історії української релігійної мистецької культури. *“Володимирський сюжет”* вказав на аналогічну ситуацію й на матеріалі літописання, особливо важливу з огляду на стан джерел до української історії, пропонує перспективний напрям розширення їх фонду.

Національний університет “Львівська політехніка”

народження Володимира Святославовича: локалізація Будятиного села // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6. – С. 37–70.

⁷⁴ *Його ж.* Урбаністично-адміністративні реформи Княгині Ольги (1) // Студії мистецтвознавчі. – Київ, 2011. – Ч. 4(36). – С. 20–28; *Його ж.* Урбаністично-адміністративні реформи Княгині Ольги (2: Шлях на Лугу) // Студії мистецтвознавчі. – Київ, 2012. – Ч. 2(38). – С. 20–42; *Його ж.* Урбаністично-адміністративні реформи княгині Ольги (3: Новгород до Новгороду) // Студії мистецтвознавчі. – Київ, 2012. – Ч. 4(40). – С. 78–110.

⁷⁵ *Александрович В.* Ікона Богородиці початку XVI століття у церкві Різдва Богородиці в Камені-Каширському // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XI міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 3–4 листопада

2004 року. – Луцьк, 2004. – С. 62; *Його ж.* Волинська іконографія Спаса у славі // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. – Луцьк, 2010. – Вип. 17: Матеріали XVII Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 21–22 жовтня 2010 року. – С. 29–30; *Його ж.* Найдавніша новгородська та суздальська ікони – пам'ятки київської іконографії // *Його ж.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. – С. 183–208; *Його ж.* Не зафіксованого походження ікона Волинського краєзнавчого музею й початки української іконографії Спаса у славі // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. – Луцьк, 2011. – Вип. 18: Матеріали XVIII Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27–28 жовтня 2011 року. – С. 41–42.